

АНТИРАДЯНСЬКЕ ПОВСТАННЯ В ГРУЗІЇ У СЕРПНІ – ВЕРЕСНІ 1924 р. ТА ЙОГО РОЛЬ В ІСТОРІЇ БОРОТЬБИ ГРУЗИНСЬКОГО НАРОДУ ЗА ДЕРЖАВНУ НЕЗАЛЕЖНІСТЬ У ХХ ст.

Юрій Каліберда
Віктор Пилипенко

THE ANTI-SOVIET UPRISING IN GEORGIA IN AUGUST – SEPTEMBER 1924 AND ITS ROLE IN THE HISTORY OF THE STRUGGLE OF THE GEORGIAN PEOPLE FOR STATE INDEPENDENCE IN THE 20th CENTURY

Yurii Kaliberda
Viktor Pylypenko

Relevance. *The anti-Soviet August Uprising in Georgia in 1924 played an important role in the modern history of Georgia and requires thorough study by contemporary researchers both in Georgia itself and beyond its borders.*

The purpose of this article is to highlight the history of the anti-Soviet uprising of 1924 in Georgia, to determine its historical role and place in the liberation struggle of the Georgian people in modern history.

Methods. In writing the article, descriptive, historical-typological, comparative, problem-chronological, and statistical methods were used, as well as techniques of source criticism.

Results. Using a variety of historical sources, the article sheds light on the history of the August anti-Soviet uprising of 1924 in Georgia. It examines the participation of the leaders of the underground Committee for the Independence of Georgia in the heroic struggle for Georgia's state independence in August – September 1924. Particular attention is paid by the authors to the analysis of the preparatory period leading up to the uprising. The strategic errors committed by the leadership during the nationwide uprising of 1924 are analyzed: the premature action in Chiatura, which deprived the insurgents of the element of surprise and a unified command structure; uncoordinated actions by guerrilla leaders that prevented them from taking control of railway communications in the republic; losses inflicted on the insurgent forces by the occupying army, along with its numerical superiority, which made a joint march on Tbilisi impossible, among others.

Conclusions. The authors emphasize that there was no unity among Georgian political leaders regarding the further strategy of the armed uprising, which became one of the reasons for its defeat. During the preparation for the uprising, the Committee for the Independence of Georgia failed to attract any allies, either from the leading Western countries or from immediate neighbors – anti-Bolshevik circles in Chechnya and Azerbaijan. The significance of the 1924 uprising in Georgian history is immense; it became an example of courage and dedication for many generations of the Georgian people. The historical memory of the heroes of the August Uprising inspired the fighters of the Georgian Army during the repulsion of Russian aggression in August 2008.

Keywords: August Uprising of 1924 in Georgia, Georgian Democratic Republic, Committee for the Independence of Georgia («Damkom»), Georgian Social-Democratic Party (Mensheviks), Georgian statehood.

Антирадянське (Серпневе) повстання в Грузії – це невдалий збройний виступ грузинського народу проти радянської влади, який відбувся 28 серпня – 5 вересня 1924 р. на території Соціалістичної Радянської Республіки Грузія (СРРГ). Це потужне всенародне збройне повстання, очолюване «Комітетом з питань незалежності Грузії» (КНГ) та іншими антибільшовицькими організаціями, які підтримувала Грузинська соціал-демократична партія (меншовиків), було спрямовано

на повалення влади російських більшовиків, здобуття незалежності та відновлення Грузинської демократичної республіки, яка була знищена внаслідок радянської окупації її території у 1921 р.

Хоча цей збройний виступ був жорстоко придушений військами Червоної армії та ВЧК, а Грузія на довгі 70 років опинилась під владою радянського режиму, він, як показали подальші події, відіграв важливу роль в новітній історії Грузії та боротьбі її народу за власну державність у ХХ ст. Героїчний внесок учасників Серпневого повстання 1924 р. в Грузії у справу боротьби грузинського народу за незалежність своєї країни вимагає ретельного дослідження з боку сучасних дослідників як у самій Грузії так і за її межами.

Метою цієї статті є стисле висвітлення історії антирадянського повстання 1924 р. в Грузії, визначення його історичної ролі і місця у Визвольній боротьбі грузинського народу у новітній історії.

В радянській історіографії так зване «повстання меншовиків в Грузії» у серпні 1924 р. цинічно замовчувалось через масштабні факти жорстокого придушення та репресій його учасників каральною системою Радянського Союзу. Тому перші праці щодо теми дослідження з'явилися поза межами СРСР. Так, у 1927 р. в Парижі була надрукована книга прямого очевидця тих подій – французького письменника і журналіста Раймона Дюге (1881–1967) «Moscou et la Géorgie martyre» (з фр. «Москва і мученицька Грузія»), яка була присвячена трагічним подіям серпня – вересня 1924 р. в Грузії (Duguet) 1927). Важливим історичним джерелом щодо теми дослідження є «Доповідь Конгресу США № 6, 1956 рік» (Доклад Конгресу США 1956), в якій у розділі «Повстання 1924 року та його поразка» вміщено цінні документи та покази свідків тих подій.

Неупереджене дослідження подій серпня – вересня 1924 р. в СРРГ розпочалося тільки після розпаду СРСР та здобуття Грузією державної незалежності, коли для широкого загалу дослідників стали доступними матеріали та судово-слідчі справи архівів колишнього КДБ Грузинської РСР. Сторінки трагічного перебігу подій 1924 р. в Грузії знайшли своє об'єктивне висвітлення в працях сучасних істориків Е. Лі (Ли 2019; ლი 2024), М. Вачнадзе, В. Гурулі та М. Бахтадзе (Вачнадзе, Гурули, Бахтадзе), Л. Джикії (Джикія) та ін.

З історичних джерел відомо, що після окупації Червоною армією у лютому – березні 1921 р. території Грузинської демократичної республіки до влади у Тифлісі (Тбілісі) прийшов проросійський комуністичний уряд на чолі з Ф. Махарадзе, а попереднє соціал-демократичне керівництво на чолі з Ноєм Жорданія (1868–1953) вимушено було перебувати у вигнанні в Парижі. В країні був встановлений жорстокий більшовицький режим, який спирався головним чином на «багнети» РСЧА та карально-репресивні органи ВЧК. В Грузії доволі швидко розпочалася запроваджена більшовиками політика радянзації, результатом якої стало посилення русифікації та запровадження репресій проти членів грузинських політичних партій, розпуск або «більшовизація» незалежних профспілок та кооперативів, закриття та заборона некомуністичних газет та журналів (Ли 2019, с. 232–233).

Крім своїх головних політичних опонентів – членів грузинських політичних партій та громадських організацій, значних утисків від російських окупантів зазнали колишні військові, дворянство, духовенство, інтелігенція та селяни. Жорстокі методи правління російських більшовиків не знаходили підтримки і у значної частини грузинських робітників та мешканців міст, на яких був сильний вплив грузинських меншовиків. До цього треба додати, що в перші роки радянської влади посилювалася економічна криза, а через насильницькі реквізиції на селі почалися проблеми з постачанням продовольства, які у свою чергу призвели до голоду та епідемії холери у країні.

За рішенням Карського мирного договору, укладеного між РРСФР та Туреччиною 13 жовтня 1921 р., Грузія втратила частину своїх земель (на півдні з м. Артвін) на користь Туреччини. Декотрі райони Грузії, переважно більшість населення яких складали етнічні грузини, за рішенням з Кремля були включені до складу радянських республік – Вірменії, Азербайджану та самої Росії, що у свою чергу також не сприяло популярності нової влади в очах місцевого населення (Ли 2019, с. 236).

Щоб якимось пом'якшити напружену через територіальні зміни обстановку в Закавказзі, 12 березня 1922 р. в Тифлісі на конференції представників ЦВК Азербайджанської, Вірменської і Грузинської РСР було затверджено договір про створення Федеративного Союзу Соціалістичних Радянських Республік Закавказзя (ФССРЗ). 13 грудня 1922 року 1-й Закавказький з'їзд Рад, який відбувся в Баку, перетворив ФССРЗ в Закавказьку Соціалістичну Федеративну Радянську Республіку (ЗСФР) (Грузія). В той же час, щоб не допустити створення у Грузії спільного національного фронту проти більшовиків, на її території були створені Автономна Соціалістична Радянська Республіка Аджаристан (16 липня 1921), Соціалістична Радянська Республіка Абхазія (31 березня 1921) та Автономна область Південної Осетії (22 квітня 1922 р.) (Грузія в ХХ веке).

Як це не парадоксально, але російське вторгнення до Грузії призвело до виникнення істотних розбіжностей серед самих більшовиків, в середовищі яких було доволі потужне грузинське «лобі». У 1922 р. протистояння суспільства насильницькій радянській знайшло своє відображення в тому, що радянські керівники Грузії виступили проти політики централізації, яку захищали Ф. Дзержинський, Й. Сталін і С. Орджонікідзе. Показово, що в цьому протистоянні грузинських однопартійців підтримали В. Ленін та з деякими застереженнями Л. Троцький.

Цей внутрішній конфлікт, який отримав у радянській історіографії назву «Грузинської справи», став одним із основних питань суперечки між Сталіним та Троцьким в останній рік ленінського правління та позначився у «Заповіті Леніна» (Советизация Грузии). Проте через хворобу Леніна гору взяли прихильники жорсткої лінії, що не могло не позначитися на внутрішній політиці більшовиків щодо національного питання при створенні СРСР у грудні 1922 р., союзною республікою якого Грузія стала у 1936 р. вже після розпуску ЗСФРР.

Російські більшовики розуміли, що з приєднанням до складу радянської імперії Грузії, вони зіткнулися з проблемою наявності на її території доволі впливової національної соціал-демократичної партії, яка з 1905 р. мала сталі політичні традиції та масову підтримку місцевого населення. Проте грузинський народ не змирився з більшовицькою окупацією. В умовах розгортання репресивної машини в країні виник потужний масовий громадянський спротив російському правлінню. Підтвердженням цьому стало те, що грузини протягом перших років правління більшовиків не поспішали вступати до лав правлячої комуністичної партії. Так, станом на серпень 1923 р., коли під тиском більшовиків Грузинська соціал-демократична партія (меншовиків) вимушена була саморозпуститися, її чисельний склад на той час становив бл. 80 000 членів, в той час як до грузинських комуністів приєдналось лише 10 000 осіб (Ли 2019, с. 235–236).

В той же час на території Грузії не припинялася і збройна боротьба проти російських окупантів. Можливо, найсерйозніший випадок збройного опору режиму мав місце у Сванетії, гірській області в Західній Грузії. У травні 1921 р., всього через два місяці після російського завоювання, там спалахнуло селянське повстання. У вересні загони повстанців чисельністю 1 600 осіб роззброїли кілька підрозділів Червоної армії і розпочали підготовку походу на Кутаїсі (Ли 2019, с. 235). Повсталі розгромили місцеві ревкоми, роззброїли міліційні пункти, закрили всі шляхи, які вели до Сванетії.

Полум'я повстання перекинулось і на Рача-Лечхумі. Керівники повстання відправили до Тбілісі делегацію з вимогою виведення російських військ із Грузії та проведення вільних виборів (Ли 2019, с. 235). Згодом збройне повстання вийшло не лише за межі Сванетії, а й за межі Грузії і стало предметом обговорення світової спільноти.

Навесні 1922 р. відбулася Генуезька міжнародна конференція. Католикос-патріарх Грузії Амбросі Хелаїя надіслав на конференцію меморандум, в якому були висунуті такі вимоги: негайно вивести російські війська з Грузії та надати грузинському народу право самостійно будувати своє життя (Вачнадзе, Гурулі, Бахтадзе).

Комуністичний уряд Грузії звинуватив повстанців та їх керівників – грузинських меншовиків та націонал-демократів – у «політичному бандитизмі». Грузинська ЧК в свою чергу оголосила, що «вестиме нещадну боротьбу з бандитизмом». Її агенти та провокатори впроваджувалися до лав опозиції, відбувалися масові арешти незгідних по всій країні. Для боротьби з повстанцями у жовтні 1921 р. грузинськими комуністами були створені підрозділи особливого призначення (рос. ЧОН), яким спільно з регулярними частинами РСЧА до кінця року вдалося локалізувати, а згодом придушити це повстання (Ли 2019, с. 235).

У тому ж році відбулося повстання в Кахетії та Хевсуреті, але воно як і попереднє доволі швидко було придушено (Грузія для всіх).

Народні виступи проти комуністів в Грузії примусили лідерів грузинських небільшовицьких політичних партій шукати порозуміння для об'єднання своїх зусиль проти спільного ворога та відновлення незалежності Грузії. Для досягнення цієї мети на початку травня 1922 р. п'ять впливових опозиційних грузинських політичних партій (Соціал-демократична партія Грузії (меншовиків), Націонал-демократична партія Грузії, Соціалістично-федералістська партія Грузії, Партія соціалістів-революціонерів Грузії (есерів) та група «Променісти» (незалежних соціал-демократів) сформували інтерпартійну організацію «Комітет незалежності Грузії» («Дамком») (Ли 2019, с. 237).

Від кожної партії до Комітету увійшло по одному представнику, звідси інша його назва – «Паритетний комітет». Проте провідну роль у КНГ відігравали грузинські соціал-демократи, саме за умовами домовленостей його головою неодмінно мав бути представник саме їх партії.

Так, першим головою Комітету став Георгій (Гогіта) Пагава, якого пізніше змінив Ніколо Карцивадзе, а після арешту останнього органами ЧК, 16 березня 1923 р. його наступником став

князь Костянтин (Коте) Андронікашвілі. Секретарем «Дамкому» було обрано лідера націонал-демократів Ясона Джавахішвілі. «Комітет незалежності Грузії» став політичним центром національного руху в Грузії. Його лідери підтримували тісні контакти з Н. Жорданією та іншими членами грузинського уряду в екзилі через бюро в Стамбулі (Ли 2019, с. 237).

Члени «Комітету незалежності Грузії» оголосили про готовність сформувати коаліційний уряд, до складу якого мали увійти всі некоммуністичні партії та організації. КНГ поділив усю територію Грузію на зони своїх дій. Політичні партії, що входили до складу Комітету, в межах цих зон перебували в координації як з ним, так і одна з одною. Грузинські соціал-демократи після переходу на нелегальне становище розпочали свою «роботу» в шахтах Чіатурі, для того, щоб домогтися певного впливу серед робітників (Уроки історії).

Ще до утворення «Комітету незалежності Грузії» у березні 1922 р. було створено «Військовий центр», який складався з офіцерів колишньої Грузинської армії. Його очолив учасник Першої світової війни генерал у відставці Костянтин Абхазі. До складу Центру входили: Гогіта Пагава, Іван Нарікеладзе, Ростом Мухелішвілі, Варден Цулуکیدзе та ін. (Ли 2019, с. 238).

«Військовий центр» мав свої філіали на території всієї Грузії. Найбільша філія, якою керував генерал Георгій Мазніашвілі, знаходилась у Батумі (Эбралидзе).

Поки КНГ готував загальнонаціональне повстання, на території Грузії продовжувались локальні збройні виступи проти російських окупантів. Так, на початку 1922 р. антибільшовицьке повстання спалахнуло в Кахетії і Хевсуретії, гірському районі на сході Грузії. Центром повстання став Душеті. Перший бій відбувся біля міста Сігнагі. Ватажки повстання Какуца Чолокашвілі, Михайло Лашкарашвілі та Коте Абхазі на його початку завдали чутливої поразки більшовицьким окупантам. Готувалась навіть операція по взяттю Тбілісі. Одночасно повинні були розпочатися збройні виступи в Гурії, Мегрелії, Сванетії і Картлі (Вачнадзе, Гурули, Бахтадзе).

Щоб запобігти розповсюдженню повстання, окупанти кинули проти повстанців регулярні війська та застосували авіацію. Повстання зазнало поразки. Тільки полковнику К. Чолокашвілі вдалося вийти з кільця оточення та зі своїм загоном перейти через кордон у Чечню. Такі локальні повстання були обмеженими за масштабом і не становили серйозної загрози для радянського правління в Грузії. За деякими оцінками, до 1923 р. із 57 активних партизанських загонів більшість або розпалася, або здалася владі (Ли 2019, с. 238).

Генерал К. Абхазі намагався продовжити боротьбу власними силами у підпіллі, але чекісти влаштували справжнє полювання за мужнім патріотом. Серед підпільників виявився зрадник – член студентського комітету Національно-демократичної партії Грузії К. Місабішвілі, який видав радянським каральним органам керівний склад «Військового центру».

У лютому 1923 р. К. Абхазі та 14 його соратників по Центру, у тому числі генералів О. Андронікашвілі, Р. Мухелішвілі, В. Цулуکیدзе, полковників Гулісашвілі, Д. Чрділелелі, О. Мачаваріані, князя С. Багратіон-Мухранського та інших, було заарештовано і після жорстокого катування 19 травня 1923 р. за рішенням колегії Закавказької і Грузинської ЧК розстріляно (Эбралидзе). Перед стратою К. Абхазі сказав: «Я вмираю з радістю, бо мені випала честь пожертвувати життям за Грузію. Моя смерть принесе перемогу Грузії» (Восстание в Грузии).

Завдяки оперативним діям грузинському ЧК доволі швидко вдалося завдати чуттєвих ударів повстанцям та на певний час паралізувати діяльність підпілля. З листопада 1922 р. її керівником став Єпіфан Кванталіані, заступником якого було призначено майбутнього комісара Внутрішніх справ СРСР Лаврентія Берію. Саме вони відіграли ключову роль в придушенні Серпневого повстання 1924 р. в Грузії (Грузия для всех).

Радянські спецслужби розгорнули потужну шпигунську мережу, завдяки діяльності якої по всій країні були проведені масові арешти серед підпільників і опозиціонерів. Великого удару було завдано і «Паритетному Комітету» – його голова Н. Карцивадзе також став жертвою репресій. Каральні загони розорили всю Грузію: Кахетію, Сванетію, Гурію (Вачнадзе, Гурули, Бахтадзе).

У листопаді 1922 р. декілька членів колишнього уряду таємно повернулося до країни, у тому числі Ной Хомерікі, колишній міністр сільського господарства та Валіко Джугелі, колишній командир Народної гвардії. Н. Хомерікі безпосередньо відповідав за забезпечення зв'язку між урядом у вигнанні у Франції та КНГ у Грузії. Знову розпочав роботу «Дамком». За ініціативи Н. Хомерікі розгорнула активну діяльність «Військова комісія», на чолі якої стояли сам Н. Хомерікі (від партії соціал-демократів) та М. Джавхішвілі (від націонал-демократів). Членами Комісії були: К. Андронікашвілі, Н. Карцивада, М. Ішхнелі, Ш. Адміреджибі, С. Дадіані, Г. Джінорія, В. Нодія та інші (Вачнадзе, Гурули, Бахтадзе).

У період підготовки до повстання на порядку денному стояло питання про взаємини з іншими Закавказькими країнами та їх об'єднання в загальнокавказькому повстанні з метою по-

валення окупаційної влади Росії. Комітету незалежності Грузії вдалося налагодити зв'язки з Північним Кавказом. Через К. Чолокашвілі був встановлений контакт з чеченським політичним і релігійним діячем шейхом Алі Матієвим. В результаті перемовин чеченська сторона висловила за підтримку спільного повстання проти російських окупантів (Chkadua).

Певні труднощі виникли при встановленні зв'язків з антибільшовицькими силами Азербайджану, на підтримку яких грузинські діячі покладали великі сподівання. Для налагодження контактів з Азербайджаном до Стамбулу у липні 1924 р. прибув колишній міністр внутрішніх справ Грузинської демократичної республіки Н. Рамішвілі. Грузини звернулися з проханням до еміграційних кіл Азербайджану приєднатися до збройного повстання, але азербайджанці відмовилися це зробити без матеріальної підтримки іноземних держав (За свободу и независимость Кавказа 2020, с. 31–32). Але грузинська сторона на цьому не припиняла спроб порозумітися з азербайджанцями. Для цього Н. Хомерікі ще на початку листопада 1923 р. вдалося, навіть, налагодити особисті контакти з лідером партії «Мусават» (араб. рівність) та головою азербайджанського «Комітету спротиву» Мирзабалою Мамедзадé. Проте радянським спецслужбам за допомогою своїх агентів перед початком Серпневого повстання 1924 р. в Грузії вдалося заарештувати Алі Матієва та М. Мамедзаде (Chkadua). Наслідком цього стало те, що лідерам «Дамкому» так і не вдалося підняти народи Кавказу на спільну боротьбу проти радянського режиму.

У листопаді 1923 р. було заарештовано Н. Хомерікі і його місце зайняв Г. Пагава, який продовжив активну діяльність свого попередника. За рішенням «Паритетного Комітету» повстання було призначено на лютий 1924 р. Саме в цей період відбувалися перемовини між урядами Радянського Союзу та Великою Британією у Лондоні з метою урегулювання політичних, торговельних й економічних питань. Підсумком цих перемовин стало встановлення дипломатичних відносин між СРСР та Великою Британією 1 лютого 1924 р. та підписання двох англо-радянських договорів (загальний і торговельний) 8 серпня 1924 р.

Грузинські повстанці розраховували, що у випадку вдалого захоплення ними збройним шляхом влади у країні саме у цей період, за підтримки Заходу вони зможуть отримати військову допомогу, примусити більшовиків вивести війська з території Грузії та визнати її державну незалежність (Chkadua).

У середині лютого 1924 р. один за одним були взяті під арешт Г. Пагава, Г. Цинамдзгвіршвілі, а також багато активних членів «Військової комісії». У червні 1924 р. «Паритетний Комітет» зібрався на надзвичайне засідання, присвячене підготовці повстання, яке було заплановане на 17 серпня 1924 р., а головнокомандувачем повстання було призначено генерала Спірідона Чавчавадзе (Вачнадзе, Гурули, Бахтадзе). Найважливіша роль у повстанні відводилася загону Какуци Чолокашвілі. Повстання мало розпочатися скрізь одночасно, в один день в кожному місті та повіті Грузії. Після захоплення влади в регіонах повинен був відбутися спільний збройний похід на Тбілісі (Вачнадзе, Гурули, Бахтадзе). Проте за десять днів до початку повстання було заарештовано та страчено одного з головних керівників повстання – Валіко Джугелі.

Дізнавшись про плани повстанців, комуністичний уряд Грузії терміново повернув до столиці армію, що знаходилася на військових навчаннях. У Тбілісі було оголошено воєнний стан. Підозрювані в неполяльності комуністичному режиму особи зазнавали арешту. Репресії розгорнулися й у іншому передбачуваному центрі повстання – Батумі. Заарештували всіх підозрюваних ватажків повстання. Збройне повстання знову було відкладено на кілька днів. У «Паритетному Комітеті» виникли розбіжності у виборі дати повстання та з інших питань. Виробити єдину думку не вдалося (Вачнадзе, Гурули, Бахтадзе).

За тиждень до початку повстання члени КНГ та головного штабу підготовки повстання зібралися у Шио-Мгвімському монастирі (біля м. Мцхета), в історичному місці, куди з давніх часів приходили грузинські царі для молитви перед битвами та отримати благословення від священнослужителів (Доклад Конгресса США 1956).

Початок повстання був призначений на 02:00 29 серпня 1924 р., але не до всіх своєчасно дійшла ця інформація, і шахтарі марганцевих копалень у Чіатурі виступили на день раніше (Ли 2019, с. 240). Чіатурським повстанням керував полковник С. Церетелі. У його розпорядженні було кілька загонів різних партій: 112 бійців від соціал-демократів (+1 кулет), 12 від федералістів, 15 від націонал-демократів (Уроки історії). О 4 годині ранку 28 серпня 1924 р. повстанці раптово напали на Чіатурі – найважливіший промисловий центр країни, і до 14:00 майже без бою захопили його. Під час цієї бойової операції їм вдалося роззброїти міську міліцію та спеціальний робітничий загін ЧОН, взяти під свій контроль державні будівлі та установи, міст на річці Квіріла та залізничну станцію.

28 серпня в Чіатурі було сформовано «Тимчасовий грузинський уряд» на чолі з князем Г. Церетелі, який призначив комендантами міста К. Чачанідзе та Е. Церетеої, начальником міліції Г. Чачанідзе, комісаром пошти-телеграфу Б. Чубінідзе (Уроки історії). Того ж дня невеликий загін полковника К. Чолокашвілі (60 вояків) напав на село Приют. Одночасно у Сенакському повіті повстали зайняли міста Сенакі і Абаша. Надалі повстання поширилося на Саберінський, Шарпанський, Зугдідський, Душетський, Гурійський, Сигнахський, Талавський, Горійський, Ахалцікський повіти. Таким чином, повстанці захопили більшу частину західної Грузії та деякі райони на сході (Грузія для всіх).

Спочатку виступи мали успіх. За винятком великих міст, комуністичний опір виявився слабким. Значна частина підрозділів Червоної армії та ЧК була розгромлена, спостерігались випадки переходу грузин-червоноармійців на бік повстання. До рук повстанців потрапила значна частина міст і сіл Грузії. Особливо широкий розмах воно прийняло в Гурії, де повстанці кілька днів утримували під своїм контролем великі території (Ли 2019, с. 240).

У звільнених від більшовиків населених пунктах повстанці вивісили грузинську національну символіку та відновили владу Грузинської демократичної республіки. Була відновлена служби в церквах. Комуністичних чиновників заарештували. «Комітет незалежності Грузії» видав наказ, щоб жодного полоненого не розстріляли. Їх усіх планувалося судити пізніше за грузинськими законами (Доклад Конгресса США 1956). Проте вже на самому початку повстання фатальну роль відіграли стратегічні прорахунки повсталих: через передчасний виступ в Чіатурі, повстанці лишилися своєї головної переваги – чинника раптовості та були позбавлені єдиного центра керівництва.

Звістка про початок повстання в Чіатурі одразу дійшла до окупаційного уряду. По всій Грузії було оголошено надзвичайний стан. До Тифлісу терміново прибуло свіже військове підкріплення, почалися арешти та розстріли неблагонадійних. С. Орджонікідзе відправив до Чіатури каральні загопи Маркарова і Кавтарадзе, яким за підтримки авіації наступного дня вдалося повернути владу в Чіатурі.

Бійці повстанського загону Какуци Чолокашвілі. 1924 р.

Іншою головною помилкою грузинських повстанців стало те, що їм так і не вдалося взяти під свій контроль залізничне сполучення в республіці та вивести з ладу всі залізничні мости. Це дало можливість комуністам за допомогою перекидання залізницею регулярних військ доволі швидко опанувати ситуацію в Грузії, ізолювати та знищити вогнища повстань в її регіонах.

29 серпня 1924 р. загін полковника К. Чолокашвілі атакував частини Червоної армії в Манглісі, але його війська зазнали поразку. К. Чолокашвілі довелося відступати на схід у провінцію Кахеті. Як свідчать архівні джерела, того ж дня відбувся нерівний бій біля містечка Ткібулі між повстанським загonom Луки Купрашвілі і чисельно переважаючими каральними військами, надісланими радянським урядом. Командир кахетинських повстанців Л. Купрашвілі був тяжко поранений у цьому бою та згодом помер (Каждому есть что вспомнить; Национальный архив Грузии). Через відсутність великих підрозділів та втрати, повстанці не змогли об'єднатись та здійснити запланований наступ на Тбілісі, мешканці якого в своїй більшості не підтримали повсталих, а органи влади підготувались до оборони. Невдалими виявилися спроби повстанців вибити окупантів з Батумі, Сухумі та Кутаїсі. Радянськими військами досить швидко було придушено повстання у Сенакському повіті Грузії. Нечисельні та погано озброєні загопи повстанців вимушені були залишити міста Сенакі та Абаша.

На території Грузинської РСР було розташовано досить потужне та добре озброєне військове угруповання – Кавказька Червонопрапорна армія, якою керував колишній полковник царської армії Семен Пугачов. Її чисельність після перекидання до Грузії з території Азербайджану та Вірменії складала близько 110 000 осіб. Крім цього до Батумі та Сухумі для блокади морського узбережжя увійшли кораблі Чорноморського флоту (Доклад Конгресса США 1956). В той час повстанці за даними французької розвідки могли протиставити російським окупантам не більше як 11 тис. бойовиків (За свободу и независимость Кавказа 2020, с. 32).

31 серпня 1924 р. комуністи, які мали значну чисельну перевагу, перейшли у контрнаступ. К. Чолокашвілі спробував підняти повстання на сході і атакував Манглісі, проте червоноармійці серйозно зміцнилися в місті, тому повстанці відступили, пішли до Кахетії і звідти здійснили похід на Душеті, який був узятий 3 вересня. Це був останній реальний успіх повстанців. Однак утримати Душеті не вдалося. Незабаром, 4 вересня, ЧК виявило і штаб повстання, що знаходився у монастирі Шио-Мгвімі. Вожді повстання були заарештовані та погодилися закликати до припинення повстання в обмін на обіцянку припинити червоний терор.

Проте радянське керівництво цієї обіцянки не виконало і терор продовжувався. Людей розстрілювали тисячами. Було винайдено особливий спосіб розстрілу – прямо у вагонах, якими оперативно вивозили трупи. Такий вагон, в якому розстріляли учасників повстання 1924 в Шаропані, зараз можна бачити у Музеї радянської окупації у Тбілісі (Грузія для всіх).

Репресії тривали і після поразки повстання. Багато учасників повстання було розстріляно без суду та слідства. Точне число жертв репресій залишається невідомим. Близько 3 000 осіб загинуло в ході бойових дій, від 7 000 до 10 000 осіб були розстріляні. Близько 20 000 осіб були відправлені в заслання до Сибіру. У своєму виступі в Москві С. Орджонікідзе заявив: «У масових розстрілах ми трохи переборщили, але з цим уже нічого не поробиш» (Вачнадзе, Гурулі, Бахтадзе). До середини вересня повстання було придушено. Під тиском переважаючих сил окупантів залишки повстанців під керівництвом К. Чолокашвілі вимушені були залишити територію Грузію.

Значення повстання 1924 р. в історії Грузії величезне, воно стало прикладом мужності та самовідданості для багатьох поколінь грузинського народу. Не випадково, що після відновлення незалежності Грузії у 1991 р. була введена в дію Конституція 1921 р., 26 травня, день прийняття Акту про незалежність у 1918 р., оголошений національним святом, а над Тбілісі знову здійнявся темно-червоний прапор грузинських меншовиків.

Після розпаду Радянського Союзу у грузинському суспільстві помітно зріс інтерес до історії драматичних подій Серпневого повстання 1924 р. У свою чергу керівництво незалежної Грузії впевнено проводить політику декомунізації країни. 21 липня 2010 р. Грузія оголосила 25 лютого Днем радянської окупації на згадку про вторгнення Червоної армії в країну 1921 р. В цей день мільйони грузин в усьому світі згадують і вшановують тих, хто віддав життя за незалежність батьківщини у боротьбі з російськими окупантами, серед яких помітне місце посідають і герої антирадянського повстання 1924 р.

Про злочини комуністичного режиму, які принесло Грузії перебування у складі СРСР (1921–1991), розповідають експозиції Музею радянської окупації, який був заснований 26 травня 2006 р. у Тбілісі. Іменами К. Абхазі та К. Чолокашвілі названі вулиці в грузинській столиці. Історична пам'ять про героїв Серпневого повстання надихала бійців Грузинської армії під час відбиття російської агресії у серпні 2008 р.

Список джерел та літератури

- ВАЧНАДЗЕ, М., ГУРУЛИ, В., БАХТАДЗЕ, М. История Грузии (с древнейших времен до наших дней). [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://flibusta.site/b/74098/read>
- Восстание в Грузии. 1924 год. [Электронный ресурс]. Режим доступа: https://web.archive.org/web/20091129110517/http://irakly.org/index.php?option=com_content&view=article&id=25:-1924-&catid=2:2009-09-22-05-17-46&Itemid=4
- Грузия в XX веке. Хронос. Всемирная история в интернете. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://www.hrono.ru/land/kavkaz/1900gruz.php>
- Грузия для всех. Советский период. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://web.archive.org/web/20151013071814/http://travelgeorgia.ru/181>
- Грузія. Вакуленко-К. Володимир – колекція, література. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://wakulenkowolodimir.wordpress.com/2018/06/05/грузия/>
- ГУЗУН, В., 2018, Боротьба Грузії за незалежність – дипломатична дія: джерела з архіву Міністерства закордонних справ Румунії, 1921–1924 рр. Україна і Грузія у міжнародних відносинах: історія та спільні виклики сучасності. До століття встановлення дипломатичних відносин: Збірка наукових праць. Упоряд. Ірина Матяш, Тамаз Путкарадзе. Вступне слово: Валерій Смолій, Ігор Долгов; Інститут історії України НАН України, Наукове товариство історії дипломатії та міжнародних відносин. Київ: Інститут історії України НАН України. 249–261.
- ДЖИКИЯ, Л. Августовское восстание 1924 года и кровавый пир под Шорапани. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://kavkasia.net/Georgia/article/1314837029.php>
- Доклад Конгресса США, 1956, № 6. Восстание 1924 года и его поражение. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://irakly.org/istoriya-i-politika/doklad-kongressa-ssha-%E2%84%966-1956-god/vostranie-1924-goda-i-ego-porazhenie>
- За свободу и независимость Кавказа. Прометеевское движение в секретных документах и материалах участников, наблюдателей и противников, 2020, Составители, предисловие, перевод и примечания Г. Мамулиа и Р. Абуталыбов. Баку, «JekoPrint».
- Каждому есть что вспомнить, 1999, Республика Грузия, № 308, 13 ноября.
- ЛИ, Э., 2019, Грузинский эксперимент: забытая революция 1918–1921 гг. Пер. с англ. И. А. Рисмухамедова. М.; СПб.: Нестор-История.
- Национальный архив Грузии (II), фонд № 6, дело № 27497-07, лист 5, 19.
- Советизация Грузии. Материал из Википедии – свободной энциклопедии. [Электронный ресурс]. Режим доступа: https://ru.wikipedia.org/wiki/Советизация_Грузии
- Уроки історії. Серпневе повстання 1924 року Грузії проти Радянської Росії і кривавий бенкет під Шорапани. Аргумент. 29.10.2024. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://argumentua.com/stati/uroki-istorii-serpneve-povstannya-1924-roku-gruzii-proti-radyanskoj-rosii-i-krivavii-benket-pi>
- ЭБРАЛИДЗЕ, М. Подвиг Котэ Абхазы. Информационный портал «Тбилисская неделя». Наше прошлое. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://www.georgianpress.ru/tbilisi-week/our-past/9880-podvig-kote-abhazi.html>
- ეროკ ლი, 1924, წლის აჯანყება: საქართველო და დემოკრატიული სოციალიზმის დაბადება თ, 2024, თარგმანი: ნინო ბარძიმიშვილი თბილისი. (Лі Е. Повстання 1924 року: Грузія та зародження демократичного соціалізму. Переклад: Ніно Бардзімішвілі, Тбілісі).
- CHKADUA, G. The August 1924 Uprising: Plan, Outcome, Interpretation. Russia's Expansion in the Caucasus and Georgia. The Expansion of Russia in the Propagated Perspective of the Official Russia. The Project is Implemented by the Georgian Foundation for Strategic and International Studies. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://gfsis.org.ge/files/library/pdf/The-August-1924-Uprising:-Plan,-Outcome,-Interpretation-3198.pdf>
- DUGUET, R., 1927, Moscou et la Géorgie martyre: dix hors-texte en héliogravure. J. Tallandier.

References

CHKADUA, G. The August 1924 Uprising: Plan, Outcome, Interpretation. Russia's Expansion in the Caucasus and Georgia. The Expansion of Russia in the Propagated Perspective of the Official Russia. The Project is

Implemented by the Georgian Foundation for Strategic and International Studies. [Online]. Available from: <https://gfsis.org.ge/files/library/pdf/The-August-1924-Uprising:-Plan,-Outcome,-Interpretation-3198.pdf> [In English].

Doklad Kongressa SSHA, 1956, № 6. Vosstanie 1924 goda i ego porazhenie [Congressional Report of the United States, 1956, No. 6. The 1924 Rebellion and Its Defeat]. [Online]. Available from: <http://irakly.org/istoriya-i-politika/doklad-kongressa-ssha-%E2%84%966-1956-god/vosstanie-1924-goda-i-ego-porazhenie>. [In Russian].

DUGUET, R., 1927, Moscou et la Géorgie martyre: dix hors-texte en héliogravure. J. Tallandier. [In French].

DZHIKIIA, L. Avgustovskoe vosstanie 1924 goda i krovavyi pir pod Shorapani [The August 1924 Uprising and the Bloody Feast near Shorapani]. [Online]. Available from: <http://kavkasia.net/Georgia/article/1314837029.php> [In Russian].

EBRALIDZE, M. Podvig Kote Abkhazi. Informatsionnyi portal «Tbilisskaia nedelia». Nashe proshloe [EBRALIDZE, M. The Feat of Kote Abkhazi. Information portal «Tbilisi Week». Our Past]. [Online]. Available from: <http://www.georgianpress.ru/tbilisi-week/our-past/9880-podvig-kote-abhazi.html> [In Russian].

Gruziia dlia vsekh. Sovetskii period [Georgia for All. Soviet Period]. [Online]. Available from: <https://web.archive.org/web/20151013071814/http://travelgeorgia.ru/181> [In Russian].

Gruziia v XX veke. Khronos. Vsemirnaia istoriia v internete [Georgia in the 20th Century. Chronos. World History Online]. [Online]. Available from: <https://www.hrono.ru/land/kavkaz/1900gruz.php> [In Russian].

Gruziia. Vakulenko-K. Volodymyr – kolektsiia, literature [Georgia. Vakulenko-K. Volodymyr – collection, literature]. [Online]. Available from: <https://wakulenkowolodimir.wordpress.com/2018/06/05/грузія/> [In Ukrainian].

HUZUN, V., 2018, Borotba Gruzii za nezalezhnist – dyplomatychna diia: dzherela z arkhivu Ministerstva zakordonnykh sprav Rumunii, 1921–1924 rr. Ukraina i Gruziia u mizhnarodnykh vidnosynakh: istoria ta spilni vyklyky suchasnosti. Do stolittia vstanovlennia dyplomatychnykh vidnosyn: Zbirka naukovykh prats. Uporiad. Iryna Matiash, Tamaz Putkaradze. Vstupne slovo: Valerii Smolii, Ihor Dolhov; Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, Naukove tovarystvo istorii dyplomatii ta mizhnarodnykh vidnosyn. Kyiv: Instytut istorii Ukrayiny NAN Ukrainy [Georgias Struggle for Independence – Diplomatic Action: Sources from the Archives of the Ministry of Foreign Affairs of Romania, 1921–1924. Ukraine and Georgia in International Relations: History and Common Challenges of Modernity. To the Century of the Establishment of Diplomatic Relations: Collection of Scientific Papers. Compiled by Iryna Matiash, Tamaz Putkaradze; Foreword: Valerii Smolii, Igor Dolgov; Institute of History of Ukraine, NAS of Ukraine, Scientific Society for the History of Diplomacy and International Relations. Kyiv: Institute of History of Ukraine, NAS of Ukraine]. 249–261. [In Ukrainian].

Kazhdomu est chto vspomnit, 1999, Respublika Gruziia, № 308, 13 noiabria [Everyone has something to remember, 1999, Republic of Georgia, No. 308, November 13]. [In Russian].

LI, E., 2019, Gruzinskii eksperiment: zabytaia revoliutsiia 1918–1921 gg. Per. s angl. I. A. Rismukhamedova. M.; SPb.: Nestor-Istoriia [LI, E., 2019, The Georgian Experiment: The Forgotten Revolution of 1918–1921. Translated from English by I. A. Rismukhamedov. Moscow; St. Petersburg: Nestor-History]. [In Russian].

Natsionalnyi arkhiv Gruzii (II), fond № 6, delo № 27497-07, list 5, 19 [National Archives of Georgia (II), collection No. 6, file No. 27497-07, sheet 5, 19].

Sovetizatsiia Gruzii. Material iz Vikipedii – svobodnoi entsiklopedii [Sovietization of Georgia. Material from Wikipedia – the free encyclopedia]. [Online]. Available from: https://ru.wikipedia.org/wiki/Советизация_Грузии [In Russian].

Uroky istorii. Serpneve povstannia 1924 roku Gruzii proty Radianskoi Rosii i kryvavyi benket pid Shorapani. Arhument. 29.10.2024 [History Lessons. The August 1924 Uprising of Georgia against Soviet Russia and the Bloody Feast at Shorapani. Argument. 10/29/2024]. [Online]. Available from: <https://argumentua.com/statii/uroki-istorii-serpneve-povstannia-1924-roku-gruzii-proti-radyanskoi-rosii-i-krivavii-benket-pi> [In Ukrainian].

VACHNADZE, M., GURULI, V., BAKHTADZE, M. Istoriia Gruzii (s drevneishikh vremen do nashikh dnei) [History of Georgia (from ancient times to the present day)]. [Online]. Available from: <http://flibusta.site/b/74098/read> [In Russian].

Vosstanie v Gruzii. 1924 god [Uprising in Georgia. 1924]. [Online]. Available from: https://web.archive.org/web/20091129110517/http://irakly.org/index.php?option=com_content&view=article&id=25:-1924-&catid=2:2009-09-22-05-17-46&Itemid=4 [In Russian].

Za svobodu i nezavisimost Kavkaza. Prometeevskoye dvizhenie v sekretnykh dokumentakh i materialakh uchastnikov, nabludatelei i protivnikov, 2020, Sostaviteli, predislovie, perevod i primechaniia G. Mamulia i R. Abutalybov. Baku, «JekoPrint» [For the Freedom and Independence of the Caucasus. The Promethean Movement in Secret Documents and Materials of Participants, Observers, and Opponents, 2020, Compiled, Preface, Translation, and Notes by G. Mamulia and R. Abutalybov, Baku].

ერიკ ლი, 1924, წლის აჯანყება: საქართველო და დემოკრატიული სოციალიზმის დაბადება თ, 2024,

თარგმანი: ნინო ბარძიმიშვილი თბილისი. [Eric Lee, 1924, The Year of the Rebellion: Georgia and the Birth of Democratic Socialism]. [In Georgian].

Антирадянське повстання в Грузії у серпні – вересні 1924 р. та його роль в історії боротьби грузинського народу за державну незалежність у ХХ ст.

Актуальність. Антирадянське Серпневе повстання в Грузії 1924 р. відіграло важливу роль в новітній історії Грузії і вимагає ретельного дослідження з боку сучасних дослідників як у самій Грузії так і за її межами.

Метою цієї статті є висвітлення історії антирадянського повстання 1924 р. в Грузії, визначення його історичної ролі і місця у Визвольній боротьбі грузинського народу у новітній історії.

Методи. При написанні статті було застосовано описовий (описовий), історико-типологічний, компаративний, проблемно-хронологічний та статистичний методи, а також прийоми джерелознавчої критики.

Результати. У статті за допомогою різноманітних історичних джерел висвітлено історію Серпневого антирадянського повстання 1924 р. в Грузії. Розглянуто участь лідерів підпільного Комітету незалежності Грузії у героїчній боротьбі за державну незалежність Грузії у серпні – вересні 1924 р. Особливу увагу авторами приділено аналізу підготовчого періоду до повстання. Проаналізовано стратегічні помилки, які припустило керівництво у ході всенародного повстання 1924 р.: передчасний виступ в Чіатурі, який позбавив повстанців чинника раптовості та єдиного органу керівництва; некоординовані дії партизанських ватажків не дали змоги взяти під свій контроль залізничне сполучення в республіці; втрати, завдані силам повстанців окупаційною армією та її чисельна перевага не дала можливості здійснити спільний похід на Тбілісі тощо.

Висновки. Авторами наголошується, що серед грузинських політичних керівників не було єдності щодо подальшої стратегії збройного повстання, що стало однією з причин його поразки. Під час підготовки до повстання Комітету Незалежності Грузії не вдалося залучити на свій бік жодного союзника як з боку провідних країн Заходу, так і безпосередніх сусідів – антибільшовицьких кіл Чечні та Азербайджану. Значення повстання 1924 р. в історії Грузії величезне, воно стало прикладом мужності та самовідданості для багатьох поколінь грузинського народу. Історична пам'ять про героїв Серпневого повстання надихала бійців Грузинської армії під час відбиття російської агресії у серпні 2008 р.

Ключові слова: Серпневе повстання 1924 р. в Грузії, Грузинська Демократична Республіка, Комітет Незалежності Грузії («Дамком»), Грузинська соціал-демократична партія (меншовиків), грузинська державність.

Yurii Kaliberda, Candidate of Historical Sciences, Lecturer, Technological College of the Dnipro State Agrarian and Economic University.

Юрій Каліберда, кандидат історичних наук, викладач ВСП «Технологічний фаховий коледж Дніпровського державного аграрно-економічного університету».

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0006-1114-1898>

Viktor Pylypenko, Candidate of Historical Sciences, Associate Professor of the Department of Ethnology and Local Lore, Taras Shevchenko National University of Kyiv.

Віктор Пилипенко, кандидат історичних наук, доцент кафедри етнології та краєзнавства історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4397-9039>

Received: 06.01.2026

Advance Access Published: February, 2026